

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ КАТЕГОРІЙ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Марченко О. Ю.

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Анотація. У роботі здійснено аналіз проблем формування ціннісних категорій особистої фізичної культури у студентської молоді. Визначено особливості мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій студентів, котрі займаються у різних відділеннях ВНЗ. Аналіз власних результатів досліджень і даних наукової літератури дозволив визначити ряд зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на формування цінностей студентів у сфері фізичної культури і спорту. Визначено структуру потребово-мотиваційної сфери студентів шляхом факторного аналізу її компонентів.

Ключові слова: фізична культура, фізичне виховання, цінність, ціннісні орієнтації.

Аннотация. Марченко О. Ю. **Формирование ценностных категорий физической культуры студентов вузов.** В работе осуществлен анализ проблем формирования ценностных категорий личной физической культуры у студенческой молодежи. Определены особенности мотивов, интересов, ценностных ориентаций студентов, которые занимаются в разных отделениях ВНЗ. Анализ собственных результатов исследований и данных научной литературы позволил определить ряд внешних и внутренних факторов, которые влияют на формирование ценностей студентов в сфере физической культуры и спорта. Определенно структуру потребительно-мотивационной сферы студентов путем факторного анализа ее компонентов.

Ключевые слова: физическая культура, физическое воспитание, ценность, ценностные ориентации.

Abstract. Marchenko O. **Formation of value categories of physical training university students.** The paper analyzes the problems of formation of categories of personal value of physical culture in students. The features of motives, interests, values of students who are engaged in various university departments. Analysis of own research results and data of scientific literature allowed to reveal the number of external and internal factors that influence the formation of values of students in physical education and sport. The structure needs-motivational sphere of students defined by factor analysis of its components.

Key words: physical education, physical education, value, value orientation.

Вступ. У зв'язку із викликами глобальної економіки, сьогодення вимагає від вищої школи підготовки не просто висококваліфікованих випускників, а фахівців із високим рівнем інтелектуального, духовного й фізичного розвитку – носіїв нових соціальних цінностей. Для того, щоб підготувати майбутнього фахівця до професійної діяльності, потрібно не лише звертати увагу на професійні здібності, але й на вихованість, духовне та фізичне здоров'я.

Сучасні ринкові відносини сприяють формуванню нового типу людини, здатної активно використовувати

ти закладені в ній від природи фізичні якості. Поняття «нова людина» збігається з поняттям «усебічно розвинута особистість», оскільки основними вимогами сучасного суспільства до особистості є всебічний розвиток індивідуальних здібностей, схильностей і обдаровань у всіх видах діяльності, які необхідні молодому фахівцеві, освоєння кожним індивідом досягнень науки і культури, науковий світогляд, гармонійний розвиток духовних і фізичних рис особистості (Т. Ю. Круцевич, О. І. Подлесний, 2008; О. Н. Ковальова, Т. Є. Могілевцева, 2009).

Останніми роками у програмно-нормативних до-

© Марченко О. Ю. 2011

кументах у сфері фізичної культури та спорту простежується зміщення цільових настанов – від всебічного гармонійного розвитку особистості до фізичного здоров'я та сприйняття фізичної культури як засобу оздоровлення нації [4]. Аналізуючи сучасні підходи до розвитку фізичної культури в Україні, відзначаємо пріоритет рухової активності, здоровий спосіб життя фактично перебуває у відриві від особистих якостей людини, не розглядаються і не враховуються ціннісні орієнтири особистості, формування її духовної культури, а не лише духовного здоров'я [8; 9].

Аналіз дослідження проблем фізичного виховання студентської молоді останніх років спрямований здебільшого на удосконалення методики фізичного виховання студентів з різним рівнем фізичного стану (Л. П. Долженко, 2006; Т. І. Лошицька, 2008; Н. Я. Бондарчук, 2008 та ін.), теоретико-методичного забезпечення фізичного виховання (А. В. Домашенко, 2003; Ю. Жеребцов, 2007; В. Л. Волков, 2008), засобів та нормативів рухової активності (В. В. Романенко, 2003; С. Ю. Николаев, 2004; О. Терещенко, 2008), професійно-прикладної фізичної підготовки (В. І. Філінков, 2003; Л. В. Хрипко, 2003; Л. П. Пилипей, 2008; О. І. Подлесний, 2009 та ін.). Це свідчить про значний розрив як у теоретичних, так і експериментальних дослідженнях між фізичним і духовним розвитком молоді. У сучасних публікаціях пріоритет надається руховій активності, її нормам, здоровому способу життя людини, проте не враховано її особистісні якості. Не визначаються і не розглядаються ціннісні орієнтири особистості, формування духовної культури, що спонукало до вилучення з обігу переважною кількістю фахівців терміна «фізична культура» і заміни його поняттями «фізичне виховання» та «рухова активність», що призводить до утилітарного, однобічного розгляду впливу фізичних вправ на рухову, біологічну сферу людини (Ю. М. Николаев, 2003; Н. М. Візтей, 2005). Однобічність розуміння фізичної культури особистості, тільки як розвитку її фізичної сфери завдяки руховій активності, знову призведе до примушення людини дотримуватися нормативів рухової активності, а не сприятиме вихованню духовної потреби в пізнанні цінностей фізичної культури, самопізнанню психофізичних можливостей і здібностей рефлексії, розумінню краси людського тіла і рухових дій і, таким чином, самоідентифікації особистості як частини української національної культури.

Для виховання і формування цінностей особистості фізичної культури студента необхідні відповідні умови організації фізичного виховання і визначення його важливого статусу та іміджу в суспільстві.

Згідно з думкою авторів [1–3; 5; 7], необхідні кардинальні зміни щодо розуміння суті фізичної культури на базі ширшого філософсько-культурологічного підходу, що дає можливість зорієнтувати систему неспеціальної фізкультурної освіти на формування і відтворення людини в цілісній єдності тілесного і духовного.

Таким чином, визначено коло проблем у фізичному вихованні студентів у процесі навчання у ВНЗ, яке пов'язане з одного боку, з технічним прогресом у розвитку сфери праці, який висуває високі вимоги до інтелектуального, фізичного, духовного і професійного потенціалу особистості, що свідчить про надзвичайну важливість у XXI ст. фізичної культури. З другого боку, відзначається низький рівень функціонування фізичної культури в сучасному суспільстві, що не дає мо-

лодій людині можливості збільшити запас міцності у вигляді фізичного здоров'я, функціональної підготовленості, психічної стійкості і емоційної задоволеності, аби протистояти несприятливим умовам зовнішнього середовища і труднощам, пов'язаними з економічною кризою в суспільстві [6].

Зв'язок роботи з науковими планами, темами.

Роботу виконано згідно зі «Зведеним планом науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2006–2010 рр.» Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у межах теми 3.1.2 «Науково-методичні засади удосконалення викладання дисципліни «Теорія і методика фізичного виховання» (номер держреєстрації 0106U010782).

Мета дослідження – визначити вплив занять фізичними вправами (спортивних чи фізкультурно-оздоровчих) на формування ціннісних категорій фізичної культури студентів для визначення шляхів підвищення мотивації до їх духовного і фізичного самовдосконалення.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати особливості мотивів та інтересів, ціннісні орієнтації студентів, які займаються у спортивному, основному та спеціальному відділеннях ВНЗ.

2. Дослідити вплив занять обраним видом спорту в урочних та позаурочних формах на структуру та ієрархію ціннісних орієнтацій студентів у сфері фізичної культури і спорту.

У праці використані такі **методи дослідження**: теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел; вивчення документальних матеріалів; анкетування; констатуючий та формуючий експерименти з використанням методів: психологічних тестів, рухових тестів, математичної статистики.

Організація дослідження. Педагогічний експеримент проводився у двох видах (констатуючий і формуючий). У констатуючому експерименті взяло участь 90 осіб (юнаки), які навчалися на I курсі Полтавського університету економіки і торгівлі і займалися у 3-х відділеннях. Формуючий експеримент проводився зі студентами II курсу у кількості 70 осіб (юнаків), які були розподілені на 4 групи: одна контрольна (заняття проводилися за базовою програмою фізичного виховання в обсязі 4 години на тиждень) та три експериментальні: E_1 – футбол, E_2 – фітнес, E_3 – пауерліфтинг.

На початку дослідження був проведений аналіз літератури та публікацій з питань формування ціннісних категорій фізичної культури у процесі фізичного виховання студентської молоді, що дозволило окреслити проблему, визначити мету дослідження.

Далі був проведений констатуючий та формуючий експерименти з визначенням потреб, мотивів, інтересів студентів, самооцінки фізичного, психічного здоров'я, ставлення студентів до різних форм занять фізичною та спортивною активністю, сформованості ціннісних пріоритетів особистої фізичної культури.

Результати дослідження. За результатами вивчення індивідуальної фізичної культури студентів I курсу, які займалися у спортивному, основному та спеціальному відділеннях ВНЗ, виявлено низьку мотивацію студентів до відвідування занять з фізичного виховання. З оздоровчою та рекреаційною метою відвідують заняття 30 % студентів; для підвищення фізичної підготовленості – 27,5 %; через необхідність

отримання заліку – 18,8 % і тільки 10 % студентів бажають навчитися нових вправ та використовувати їх у системі самостійних занять.

Вивчення сформованості цінностей індивідуальної фізичної культури студентів ВНЗ дозволяє дійти висновку про низький рівень неспеціальної фізкультурної освіти, яку вони повинні були здобути в загальноосвітній школі. Їх уявлення у цій сфері базується переважно на практичному досвіді і меншою мірою на теоретичних знаннях. Про це свідчать і відмінності у способі життя, захопленнях та індивідуальних цінностях студентів.

Ієрархія потреб студентів, які займаються та не займаються спортом, має свої особливості (табл. 1). У спортсменів на 1-му місці – потреби у безпеці (які пов'язані з необхідністю захищеності, стабільності, відсутності страху, забезпеченості майбутнього); на 2-му – матеріальні; на 3-му – потреби у визнанні; на 4-му – спеціальні міжособистісні і на 5-му – потреби у самовираженні. У студентів основного відділення відсутня ієрархія перших трьох потреб. Вони виражені у балах практично однаково. Проведений кореляційний аналіз довів, що між потребами існує певний взаємозв'язок, який підтверджує їх ієрархію, що допомагає з'ясувати структуру особистих мотивів студентів. Основні відмінності в ієрархії потреб спостерігаються між студентами, які займаються та не займаються спортом.

Результати наших досліджень, аналіз даних наукової літератури дозволили виділити ряд зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на формування цінностей особистої фізичної культури студентів. До зовнішніх факторів належать умови життя студентів, матеріальне забезпечення, спосіб життя, батьки, мікросередовище. Внутрішні особистісні фактори, з одного боку, відображають вплив зовнішніх і можуть оцінюватися як реакція особистості у вигляді мотиву діяльності, зацікавленості, переконливості і водночас як самостійний фактор, який впливає на ставлення до зовнішніх умов, тієї чи іншої форми індивідуальної відповідної реакції залежно від типу темпераменту, спрямованості особистості, рівня домагань, соціотипу.

У групах студентів, які спортом не займаються, визначається низка причин, віднесених до різних

факторів, що лімітують формування ціннісних орієнтацій студентів у сфері фізичної культури та спорту: недостатність уваги до себе; нестерпне ставлення до буденщини й одноманітності у фізичному вихованні; емоційна пригніченість, стрес; відсутність активної діяльності у досягненні поставленої мети; відсутність варіантів вибору форм занять (організаційних чи самостійних); відсутність варіантів вибору групи для занять фізичним вихованням за інтересами; небажання зовнішньої оцінки своїх здібностей (складання контрольних нормативів); схильність до самооцінки; неадекватна оцінка фізичного «Я»; неадекватний рівень побажань.

З огляду на те, що у процесі діяльності формуються нові мотиви, цілі, ціннісні орієнтири, ми використали теорію повного занурення або поглинання діяльністю («приплив» за Ю. В. Любимовою). Це стан оптимального збудження, який виникає при інтересі до цієї діяльності. Занурення у неї викликає сильні позитивні емоції та сприймається людиною як внутрішнє заохочення або винагорода. Грунтуючись на вищенаведених теоріях, наш формуючий експеримент був природним і заснованим на добровільному виборі студентами виду спорту для занять відповідно до їх інтересів. Виключення лімітуючих факторів ґрунтувалося на свободі вибору групи, де бажає займатися студент (за видом спорту або загальної фізичної підготовки), можливості переходу з однієї групи в іншу, тестування фізичної підготовленості за вибором та за бажанням студента, і зарахування заліку з фізичного виховання за регулярне відвідування занять фізичним вихованням, а не за складання контрольних нормативів. Таким чином, при організації експерименту ми йшли не через нагромадження нових педагогічних умов, а через звільнення від умов, які лімітують свободу вибору студента.

Добровільний вибір занять видами спорту та зміна організаційно-методичних основ їх проведення призвели до позитивного зміщення ціннісних орієнтацій на організацію дозвілля студентів, перепідпорядкування пріоритетів на заняття спортом, читання художньої літератури, вивчення іноземних мов, захоплення музикою, допомогу батькам замість комп'ютерних ігор та перегляду телепередач. Вирізняється більш стійке

Таблиця 1
Ієрархія потреб студентів

Потреби	Відділення ВНЗ						Загальний результат	
	спортивне		основне		спеціальне		сума балів	рейтинг
	сума балів	рейтинг	сума балів	рейтинг	сума балів	рейтинг		
Матеріальні потреби	165	2	100	4	130	4	395	3
Потреби у безпеці	192	1	112	2	139	2	443	1
Соціальні потреби	123	4	111	3	132	3	366	4
Потреби у визнанні	162	3	117	1	144	1	423	2
Потреби у самовираженні	84	5	61	5	91	5	236	5

визначення ціннісних морально-вольових та моральних якостей особистості студентів, які займаються футболом та фітнесом, і переміщення ціннісних орієнтирів у групі студентів, які займаються пауерліфтингом. Якщо на початку навчального року пріоритетом у них були «фізична сила», «безкомпромісність», «уміння досягати мети будь-яким чином», «уміння підпорядкувати собі інших», то у кінці навчального року на 1-ше місце вийшла «гарна зовнішність», на 2-ге – «товариськість і комунікабельність», 3-тє – «інтелігентність та широке коло інтересів».

Динаміка емоційного стану студентів, які займаються спортом (групи E_1 та E_2), свідчить про підвищення позитивних емоцій до 33–40 % наприкінці навчального року. Це стосується таких проявів, як активна спрямованість на успіх, оптимізм і комунікабельність, надія на перспективу тощо.

Результати досліджень емоційного стану студентів протягом навчального року дозволяють зробити висновок про позитивний вплив занять спортом на емоційну сферу молодих людей (табл. 2). Спортсменам притаманний активний напрям діяльності та спрямованість на успіх, вони значною мірою відчувають позитивні емоції.

З огляду на твердження психологів та соціологів, що поведінка людини визначається її потребами (В. А. Медведєв, 2009; Е. Н. Перфільєва, 2001; Г. А. Пивоваров, 1996; Р. А. Пилюян, 1984), було досліджено динаміку змін потреб студентів на початку та у кінці навчального року.

За результатами досліджень було виділено 44 кількісних показника, які характеризують психологічні та фізичні якості особистості. Був проведений факторний аналіз, у результаті якого було з'ясовано структуру потребово-мотиваційної сфери студентів, які займаються спортом.

На початку навчального року простежувалася така ієрархія потреб: 1 місце – потреби безпеки та життєві потреби (захищеність, стабільність); 2 – цінності здоров'я, фізична активність; 3 – фізична підготовленість; 4 – соціальні потреби (насамперед стосунки з людьми); 5 – потреби у самоактуалізації.

Наприкінці навчального року визначається дещо інша ієрархія потреб та цінностей: 1 – потреби у са-

моактуалізації (з 5-го місця); 2 – цінності фізичного «Я» (спортивні здібності, зовнішній вигляд); 3 – оцінка фізичної підготовленості; 4 – потреби у безпеці та визнанні, які, ймовірно, були задоволені при заняттях спортом (з 1-го на 5-те); 5 – потреби в емоційних контактах (з 4-го на 5-те).

Таким чином, використовуючи теорію «занурення» в обраний вид фізичної активності та вилучення лімітуючих факторів при організації процесу фізичного виховання, можна впливати на формування ієрархії пріоритетних потреб та ціннісних орієнтирів особистості, задовольняючи базові потреби у безпеці (які пов'язані з необхідністю захищеності, стабільності, відсутності страху, забезпеченості майбутнього) та сприяти переміщенню на передній план вищих особистісних потреб у самоактуалізації з ціннісними орієнтирами на індивідуальну фізичну культуру.

Висновки:

За результатами представленого дослідження отримано три групи даних, які підтверджують дані інших авторів, розвивають і доповнюють теоретичні положення та є абсолютно новими.

1. Підтверджено, що на ціннісно-мотиваційну структуру особистості студента у сфері фізичної культури та спорту впливають зовнішні фактори, зокрема, умови життя, матеріальне забезпечення, умови навчання у ВНЗ, режим і вид рухової активності, які переломлюються через свідомість, значно впливають на ціннісні орієнтації, що виражаються у мотивах, інтересах, спрямованості особистості, рівні домагань, ідеалах, цілях, самооцінці фізичного «Я».

2. Шляхом експериментальних досліджень набуло подальшого розвитку теоретичне положення про те, що поведінка особистості керується потребами, які переломлюються через ціннісні орієнтації і стають цільовими настановами на реалізацію мети через певну діяльність.

3. Уперше дослідження потребово-мотиваційної сфери студентів, які не займаються спортом, дозволило виявити ряд факторів, які лімітують формування ціннісних орієнтацій на заняттях з фізичного виховання; було визначено структуру потребово-мотиваційної сфери студентів шляхом факторного аналізу її компонентів та використаний підхід до виключення

Таблиця 2

Емоційний стан студентів

Емоційний стан	Групи студентів															
	E_1 (n=15)				E_2 (n=20)				E_3 (n=15)				К (n=20)			
	Початок року		Кінець року		Початок року		Кінець року		Початок року		Кінець року		Початок року		Кінець року	
	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
Позитивні емоції	2	13,3	5	33,3	6	30	8	40	7	46,6	6	40	6	40	3	20
Негативні емоції	9	60	5	33,3	6	30	5	25	3	20	5	33,4	5	33,3	8	53,3
Стан стресу	3	20	1	6,7	4	20	1	5	2	13,4	2	13,3	3	20	3	20
Стан задоволення	1	6,7	4	36,7	4	20	6	30	3	20	2	13,3	1	6,7	1	6,7

лімітуючих факторів, які негативно впливають на ставлення студентів до процесу фізичного виховання.

4. З'ясовано, що, використовуючи теорію «запурення» в обраний вид фізичної активності та вилучення лімітуючих факторів при організації процесу фізичного виховання, заснованого на свободі вибору студентів, можна впливати на формування ієрархії пріоритетних потреб та ціннісних орієнтирів особистості, задовольняючи базові потреби у безпеці та пе-

реміщуючи на передній план більш високі особистісні потреби у самоактуалізації з ціннісними орієнтирами на індивідуальну фізичну культуру, про що свідчать результати досліджень у кінці навчального року.

Перспективою подальших досліджень є поглиблене вивчення впливу контрольованих факторів зовнішнього середовища на формування ціннісних орієнтацій студентів та їх гендерні відмінності.

Література:

1. Бальсевич В. К. *Онтокинезиология человека* / В. К. Бальсевич // *Теория и практика физической культуры*. – М. : Дело, 2000. – 275 с.
2. Бальсевич В. К. *Физическая культура: молодежь и современность* / В. К. Бальсевич, Л. И. Лубышева // *Теория и практика физической культуры*. – 1995. – № 4. – С. 2–7.
3. Быховская И. М. *Человеческая телесность в социокультурном измерении: традиции и современность* / И. М. Быховская. – М. : РИО ГЦОЛИФК, 1993. – 168 с.
4. *Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту*. – К. : Олімпійська література, 2004. – 16 с.
5. Николаев Ю. М. *Теоретико-методологические основы физической культуры: автореф. на соискание учен. степени доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры»* / Ю. М. Николаев. – СПб. : ГАФК им. П. Ф. Лесгафта, 2002. – 66 с.
6. Николаев Ю. М. *Физическая культура и основные сферы жизнедеятельности человека и общества в контексте социокультурного анализа* / Ю. М. Николаев // *Теория и практика физической культуры*. – СПб., 2003. – № 8. – С. 5–9.
7. Николаев Ю. М. *О культуре физической, ее теории и системе физкультурной деятельности* / Ю. М. Николаев // *Теория и практика физической культуры*. – 1997. – № 6. – С. 2.
8. Приходько В. *Креативна валеологія* / В. Приходько, В. Кузьмінський. – Дніпропетровськ : НГУ, 2004. – 230 с.
9. Якимович В. С. *Цель физкультурного воспитания – человек культуры* / В. С. Якимович, А. А. Кондрашов // *Теория и практика физической культуры*, 2003. – № 2. – С. 6.